

Sayı : 6

Yıl : 1990

MARMARA ÜNİVERSİTESİ FEN - EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İstanbul - 1991

«GOETHE VE ARAP DÜNYASI...»

ACAR SEVİM *

Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinde bulunan Stanford Üniversitesi'nde Alman edebiyatı dersleri veren Profesör Dr. Katharina Mommsen, üniversitenin desteğiyle yayınladığı *Goethe und die Arabische Welt* (:Goethe ve Arap Dünyası) adlı kitabında' büyük Alman yazarı Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749-1832) İslâmiyetle ilgisini araştırmış ve yazarın eserlerinin meydana gelmesinde İslâmiyetin etkilerini göstermeye çalışmıştır.

Prof. Dr. Katharina Mommsen, uzun yıllar Goethe'nin İslâm dünyasından ne ölçüde etkilendiği konusunu araştırmıştır. Ortaya çıkan eser daha önce aynı konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalar hakkında da bilgi vermektedir. Mommsen, araştırmasında şu soruların cevabını bulmaya çalışmıştır: Goethe Araplar hakkında ne düşünüyordu ve neler söylemişti? Yazılarında Arap edebiyatının etkileri nerede görülebilir? Goethe'nin İslâmiyete ve Hazreti Muhammed'e olan yakınlığı nereden geliyor?..

Kitabı tanıtmaya başlamadan önce adının yanlış koyulduğunu vurgulamak zorundayız. Çünkü burada Goethe'nin bütün İslâm dünyasıyla olan ilişkileri ele alınmıştır. Adı ise Goethe'nin ilişkisinin sadece Arap dünyasıyla sınırlı olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Prof. Mommsen'in verdiği bilgiye göre, Goethe'nin eserlerinde izleri görülen İslâmiyet öncesi yazarlar (Goethe'nin not ettiği şek-

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi

1 Mommsen, Katharina. *Goethe und die Arabische Welt*, Frankfurt am Main : Insel, 1988.

liyle) şunlardır: Amralkais, Amru, Antara, Hareth, Hatem Thai, Medschnun (Mecnun), Lebid, Taabbata Scharran, Tarafa ve Zohair. Daha sonraki devirden ise Abu İsmail Tograi, Motanabbi ve İbn Arabşah. Mommsen, Arap edebiyatını bilenlerin bu isimler arasında başkalarının da bulunması gerektiğini düşüneceklerini belirtiyor ve bu eksikliğin sebebini Goethe'nin yaşadığı devirde Arabistik biliminin henüz yeni başlamış olmasıyla açıklıyor. Araplarda onu cezbeden şeyin ne olduğu ve neden sürekli Arap kültürüyle meşgul olmak gereğini hissettiği sorusunu ise şöyle cevaplamış: «Özellikle Araplar onun için gurur kaynakları eski gelenekleri olan ve örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı bir millettir.» Goethe onların sadece gelenekçilik bilincini takdir etmekle kalmıyor, daha çok kendilerine has olanla ve atalarının hayat tarzıyla gurur duymalarını çok beğeniyordu. Arapların şairlik yeteneğinin orijinalliği ve hayal güçlerinin zenginliği Goethe'nin sempatisini arttırmıştı. Ayrıca Arapların gururlu bağımsızlık çabaları, cesaret, savaşçı kahramanlık gibi kendilerine has özellikleri de Goethe üzerinde büyüleyici bir etki yapmıştı. Özellikle İslâmiyetten önceki Araplarda müşahede edilen savaşçılık ruhuna duyduğu ilgi şairin yumuşak karakterini bilenlere oldukça garip gelmektedir. Bilindiği gibi Goethe hiçbir zaman savaş şiirleri yazmamış, Almanların Napolyon Fransa'sına karşı sürdürdüğü kurtuluş mücadeleleri sırasında da vatanseverlik duygularını galeyana getirecek yazıları kaleme almamıştı. Bu tavrı yüzünden tepkileri çekmiş, uzun bir süre «dingincilikle» (Quietismus) suçlanmıştı. Mommsen, kitabında «Goethe neden kan davasını konu alan eski bir Arap şarkısını tercüme etti ve bunu çok büyük bir heyecanla tahlil etti?» diye sormaktadır. Bu arada Goethe'nin her zaman Arapların düşünce tarzını ve tutumunu benimsemediğini, çoğu zaman çelişkili bir yaklaşım içine girdiğini belirtiyor.

Kitapta vurgulanan bir husus da Goethe'nin Arap edebiyatını Batı dillerine yapılan tercümelerinden okuduğudur. Bu yüzden Mommsen, Goethe'nin Arap dünyasından nasıl etkilendiğini göstermek için iyi bir Goethe uzmanı olmanın yeteceğini, mutlaka Arabist olmak gerekmediğini ifade ediyor.

Kitapta Goethe'nin daha küçük çocukluk yıllarında annesi ve büyükannesinin aracılığıyla «Binbir Gece Masalları»yla tanış-

tığı ve daha sonra birçok eserde «Şehrazat»ın belirli motiflerin, tiplerin veya olayların işlenmesinde önemli bir rol oynadığı bildiriliyor. Goethe'nin yaşlılık yıllarında da uzun kış gecelerinde bu Arap hikâyelerini okuyarak «bunalımlarından kurtulmaya çalıştığı» ekleniyor. Goethe'nin «Wilhelm Meisters Wanderjahre» adlı eserindeki yapı özelliklerinin de «Binbir Gece Masalları»nın etkisi altında meydana çıktığına işaret edilmekte, Goethe'nin «Şehrazat örneğine göre» hareket ettiğini açıkladığı belirtilmektedir. Mommsen'e göre, «Wanderjahre»de biçim görünüşte ihmal edilmiş, çeşitli hikâyeler arka arkaya eklenmiştir. Alman şair bu «üslup prensibine» (kendi açıklamasına göre) «Binbir Gece» hikâyeleri sayesinde varmıştır. Goethe, «Wanderjahre»yi Sultan Şehrazat'ın usulüne göre yazdığını belirtmektedir. Alman yazarın büyük hacimli eserlerini okuyucuya bir defada değil de parça parça sunmak gibi bir alışkanlığı vardı. Böylece okuyucunun merakını arttırmayı amaçlıyordu. Mommsen, Goethe'nin kendi otobiyografik yazılarını da (özellikle de «Dichtung und Wahrheit») form açısından Arap hikâyecilerin yaptığı gibi meydana getirdiğini savunuyor. *Dichtung und Wahrheit*'in ciltleri uzun fasıllarla yayınlanmıştı. Ayrıca *Faust*'un da parça parça yayımlandığına dikkat çekilir.

Goethe, Araplardan başka açılardan da etkilenmiştir. Gençlik yıllarında yazdığı *Die Laune des Verliebten* adlı eserindeki kadın kahramanın «Amine» gibi bir Arap ismi taşıması da düşündürücüdür. (Amine'nin «Binbir Gece» hikâyelerinden alınan bir isim olduğunu belirten Mommsen, bunun aynı zamanda Hz. Muhammed'in annesinin de adı olduğunu farkedememiştir.) Kadının adıyla birlikte bütün karakteri de aynen alınmış, hatta burada da aşırı kıskançlık konusu işlenmiştir.

Mommsen, «Faust»un ikinci bölümündeki «Binbir Gece» etkilerinin çok şaşırtıcı olduğuna dikkat çeker. Burada büyük bölümler Şehrazat'ın masallarının etkisiyle kaleme alınmıştır. Goethe, Faust'un Helena'ya ulaşması konusunda model olarak yine «Binbir Gece» hikâyelerinden birini kullanmıştır. Faust'un Helena'yla karşılaşması, kur yapma sahneleri ve yeraltı sarayı motifiyle birlikte düğün, Goethe'nin doğu masallarında bulduğu çeşitli unsurların yardımıyla ortaya çıkmıştı.

Mommsen, *Dichtung und Wahrheit*'ın altıncı kitabından genç Goethe'nin filoloji tahsili yapmak için Göttingen Üniversitesi'ne gitmeyi çok arzuladığının anlaşıldığını belirtir. Bunun sebebi bu üniversitede *Tevrat* uzmanı ve Arabist Johann David Michaelis adlı bir profesörün bulunmasıdır. Ancak otoriter baba böyle bir girişime izin vermez ve oğlunun Leipzig Üniversitesi'nde hukuk okumasını uygun bulur.

Goethe'nin Arap kültürüne karşı duyduğu ilginin gelişmesinde ünlü Alman tarih ve din felsefecisi Johann Gottfried Herder'in (1744-1803) rolü de büyük olmuştur. Dünya edebiyatıyla çok yakından ilgilenen Herder, Goethe'nin dikkatini *Kur'an*'a ve Arap şiirine çekmiştir.

Mommsen, «Moallakat»ın Goethe üzerindeki etkilerinden de söz eder. Eserde verilen bilgilere göre, 6'ncı yüzyılın başlarında Arabistan'ın kuzeyinde şiir sanatı büyük bir gelişme göstermeye başlamıştır. Daha önceki birikimler sözkonusu olmadığı için bu gelişmeler «ânî gelişme» olarak nitelendirilir. Birdenbire ortaya çıkan bir takım şairler yazdıkları «kasidelerle» bazı konuları büyük bir canlılıkla, hayal gücüyle ve net tablolarla ortaya koymakta ve son derece zengin ve gelişmiş bir dille karmaşık vezin şemalarını şahane kâfiye sanatıyla birleştirebilmekteydi. Aslında yüksek bir medeniyet aşamasında olmayan Bedevî bir halkın şaşırtıcı bir form zenginliğine sahip bir vezin sanatı yaratmış olması büyük şaşkınlık uyandırmıştı. İslâmiyet öncesi dönemin bu şairlerinin antolojileri 8'inci yüzyılda basıldı. Elimize geçen antolojilerin en eskisi olan «Moallakat» aynı zamanda en büyük poetik mükemmelliğe sahip olan bir derlemedir. Mommsen, Goethe'nin 1815 yılında yoğun bir şekilde «Moallakat»la uğraştığını bildirmektedir. Ayrıca «Moallakat»ın dünya edebiyatında belki de ayrılık acısı motifini en anlamlı bir şekilde işleyen eser olduğunu eklemektedir. Goethe, Heidelberg'de sık sık oryantalist H.E.G. Paulus'un konuğu olmaktadır. Şair; sevdiği kadın olan Marianne Willemer'den ayrılmanın verdiği acıyı duyduğu bir dönemde Paulus'la birlikte Arap edebiyatını, dilini ve yazısını incelemektedir. Bunu yazarın günlüğünden öğrenmekteyiz. Bu çalışmalar sırasında «Moallakat» da ele alınmıştır. Bu devirden bir mektup da Moallakat'ın «Doğu-Batı Divanı»ndaki şiirlerin yazılışında etkili olduğunu göstermektedir. Goet-

he, inceledikleri arasında Türk şairlerin de bulunduğunu eklemeyi unutmaz.

Mommsen'in incelemesinde en önemli yeri Goethe'nin İslâmiyet'le olan ilişkisinin ele alındığı bölüm tutmaktadır. Alman profesör, Goethe'nin İslâmiyetle ve Hz. Muhammed'le olan ilişkisinin onun hayatındaki en şaşırtıcı fenomenlerden olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, *İncil*'den sonra Goethe'nin en yakından tanıdığı dinî belge *Kur'an*'dır. Alman şair, İslâmiyete yakınlığı konusunu çeşitli zamanlar açıklamıştır. Goethe, daha 23 yaşındayken Hz. Muhammed'i öven şahane bir şiir yazmıştır. 70 yaşındayken ise herkesin içinde «*Kur'an*'ın bütün bir şekilde peygambere indirildiği o mübarek geceyi huşû içinde kutlayarak geçirmeyi» düşündüğünü söylemiştir. Görüldüğü gibi Goethe'nin gençlik yıllarında düşündükleriyle yaşlılık yıllarındaki düşünceleri arasında fazla bir fark yoktur. Yazar çeşitli vesilelerle İslâm dinine karşı duyduğu saygıyı dile getirmiştir. Bunun en iyi delili *West-östlicher Divan*'dır. (Doğu-Batı Divanı). Bu eserin Goethe tarafından kaleme alınmış bir tanıtımında şu şaşkınlık verici ifade yer almaktadır: «*Kitabın yazarı kendisinin de bir Müslüman olduğu şüphesini reddetmez.*»

Mommsen, İslâmiyet'e karşı olan bu olağanüstü pozitif tavrın sebepleri arasında Goethe'nin bütün dinî olaylara karşı çok büyük bir ilgi duyduğu gerçeğini gösterir. Ancak Alman şairin Aydınlanma devrinin etkileri altında büyümesi de bu ilginin başlıca sebepleri arasındadır. Hoşgörü (Toleranz) fikrini ön plana çıkaran Aydınlanma felsefesi, Hıristiyanlık dışındaki diğer dinlerin değerini de ortaya koymayı görevleri arasında görüyordu. Dikkatler önce İslâmiyete yöneldi, çünkü hakkında en çok şey bilinen din buydu. Hindistan'ın ve uzak doğunun dinleri henüz gerçek yüzleriyle keşfedilmemişti. Goethe doğal olarak Aydınlanma devrinin açık görüşlerini ve liberal düşünce tarzını ilk andan itibaren paylaşmıştı. Ancak Mommsen şairin İslâmiyetle olan ilişkisinin yalnızca bununla açıklanamayacağını belirtir. Goethe'nin Hz. Muhammed'e ve dine karşı daha çok kişisel bir yakınlığı vardır. Alman şair İslâmiyetin bazı tembel öğretilerinin kendi inançlarına ve düşüncesine uygun olması sebebiyle bu dine gerçekten pozitif bir şekilde yaklaşmıştır. İnanç sistemindeki ve düşüncedeki bu yakınlık Goethe'nin bu dine karşı duyduğu derin sempatinin asıl kaynağıdır.

Mommsen'in verdiği bilgiye göre, Goethe, Herder sayesinde muhtemelen Strassburg'da 1770/71 kışında *Kur'an*'ı okumaya başlamıştır. Hinduizm, Budizm ve diğer dinler yeterince incelenmediği sürece *Kur'an İncil*'e paralel olan en önemli kutsal kitap olarak kalacaktı. Kendi hayatını anlattığı *Dichtung und Wahrheit*'da (Edebiyat ve Gerçek), Goethe, daha çocukluğundan itibaren kendine uygun bir din arayışı içine girdiğini belirtir. Burada genç Goethe'nin Protestan kültüründe gördüğü eksikliklere karşı iç isyanından sözedilmekte ve kendi «kalbinin iç diniyle» dıştaki Kilise arasında bir uyum olmamasından yakınılmaktadır. Bundan sonraki aşama Goethe'nin Kilise'ye kararlı bir şekilde sırtını çevirmesi olacaktır ki, bu da Leipzig Üniversitesi'nde yüksek öğrenime başladığı döneme rast gelir. Goethe, ağır bir hastalık döneminden sonra bilim adamı Ernst Theodor Langer'le İncil üzerine derin sohbetler yapmaya başladı. Ruhun ve bedenini hasta olarak Frankfurt'a dönen şair burada pietist Susanne von Klettenberg'le yakın arkadaş oldu. Goethe artık «doğanın sırlarını» tanımak için Yeni-Platoncu ekolün mistik ve simya içerikli kitaplarını okumaya başladı. Goethe «kendini» oluştururken çıkış noktası olarak Yeni-Platonculuğu alıyordu.

Filozof Herder sayesinde *Kur'an*'la meşgul olmaya başlayan Goethe, Müslümanların bu kutsal kitabına öncelikle dili sebebiyle hayran kalmıştı. Onun için *Kur'an* herşeyden önce bir dil abidesiydi. Ancak *Kur'an*'da onu asıl cezbeden dîni yakınlıklardı. *Kur'an*'ın bildirdiği şekliyle İslâm öğretisinin ana noktaları kendi dîni ve felsefi inançlarına uyuyordu. Bu ana noktalar şunlardı: Tanrı'nın birliği öğretisi, Tanrı'nın kendini tabiatta gösterdiği ve çeşitli elçiler göndererek insanlara hitap ettiği inancı, mucizelerin reddedilmesi ve dindarlığın hayır işleriyle ispatlanması gerektiği düşüncesi... Goethe'nin İslâm diniyle olan bu mutabakatı öyle bir yakınlık duygusuna yol açtı ki, bu yakınlıklar olmasaydı *West-östlicher Divan* ortaya çıkmazdı.

Mommsen, Goethe'nin *Kur'an* tercümelerini nasıl dikkatle incelediğini göstermek için Alman şairin not ettiği ayetlere esrinde yer vermiş. Goethe, *Kur'an*'ın ilk üçte ikisinden çeşitli alıntılar yapmıştır. Mommsen, bu ayetlerden şairin İslâmiyetin hangi yönleriyle ilgilendiğinin açıkça görülebileceğini ifade ediyor.

İlk alıntılar arasında bulunan ayetler (2. Sure/106. ayet ve 172. ayet) dindarlığın sadece inançla sınırlı olmadığı, diğer insanlara yapılan iyiliklerle ölçülebileceği konusunu işlemektedir. Not edilen 2'nci sure/109'uncu ayet ve 159'uncu ayet ise Tanrı'nın eşsizliğini anlatmakta ve tabiat olaylarının düzenliliğini ve takvime bağlı oluşunu (meselâ günlerin ve mevsimlerin değişmesi konusunda) rüzgârları, bulutları, yıldızları delil olarak göstermektedir. Bütün bunlar Tanrı'nın büyüklüğü ve mutlak kudreti ile Tanrı'nın çizdiği kaderin değişmeyeceği hakkında insanlara verilen işaretlerdir. Tabiat ve tabiat olayları ilâhî yasalara dikkat çekilmesi olarak kabul edilmektedir. *Kur'an*, insanın bütün fenomenleriyle birlikte tabiatı görmesi gerektiğini öğretmektedir; bunlar ilâhî yasaların delilleridir. Tabiatın zenginliği, çeşitliliği ve düzenliliği içindeki görünümü insanı bütün bunların arkasında bir Tanrı'nın bulunduğu düşüncesine yöneltmektedir; bu, çok zengin görüntüler aracılığıyla kendisini hissettiren tek Tanrı'dır. *Kur'an*'ın istediği şekilde Tanrı'nın iyiliği ve birliği öğretisi doğrultusunda tabiatla ilişki Goethe'nin İslâmiyete karşı duyduğu sempatinin ve yakınlığın en önemli sebebiydi. Çünkü Alman şair de ilâhî varlığın kendini tabiatta ortaya koyduğuna inanıyordu. Ancak Mommsen, bu noktada Goethe'nin panteizmiyle İslâmın tabiat anlayışı arasındaki farklılıkların da dikkate alınması gerektiğini ekliyor. İslâm'da Tanrı ve tabiatın hiçbir zaman Spinoza'nın «divina natura»sı, Goethe'nin «ilâhî tabiat»ı veya Herder'in «Pan! Universum!»unda olduğu gibi birbiri içinde erimediğini vurguluyor. Yaradan ve yaratılan İslâm'da, Musevi ve Hıristiyan monoteizminde olduğu gibi hep birbirlerinden ayrı düşünölmüştür.

Genç Goethe'yi en çok meşgul eden konulardan biri de ilâhî mesajların değişik milletlere değişik sözcüler aracılığıyla tebliğ edilmesidir. Alman şair, dindar dostlarıyla sık sık sadece Hz. İsa'nın mı Tanrı'nın habercisi olarak kabul edilmesi gerektiği ve bu görevin başkalarına da verilip verilmediği sorusunu tartışmıştır. Bu tartışmalar daha sonra Goethe'nin dostu Lavater'le² arasının açılmasına kadar götürmüştür. Çünkü Goethe İsviçreli din ada-

2 Johann Kaspar Lavater (1741-1801), *İsviçreli ilâhiyatçı*. Felsefe yazıları yazmıştır. Mistik ağırlıklı bir dindarlığın temsilcisi olarak Aydınlanma felsefesine ve Fransız Devrimi'ne karşıydı...

mının istediği gibi sadece İsa'ya inanamazdı. Lavater'in günlüğüne kaydettiği notlardan Goethe'yle *Kur'an* hakkında da konuşukları anlaşılmalıdır. Goethe, muhtemelen arkadaşına tarihte Hıristiyanlık dışında da din öğretmenlerinin çıktığını anlatmaya çalışmıştı.

Goethe'nin not ettiği 2. Sure 172'nci ayette ana fikir dîni kuralların yerine getirilmesinin önemi hakkındadır. Dîni ibadetin bütün kurallarıyla birlikte yerine getirilmesinden daha önemli olanın dinin özüne sadık kalınması ve bunların hayatın her döneminde kişiye rehber olması gerektiği görüşü işlenmiştir. Bu prensipler Goethe'nin çok hoşuna gitmişti, çünkü kendisi de riyakârlığın her türlüsüne karşı çok duyarlıydı. *Kur'an*'ın Hıristiyanlar hakkında söyledikleri de onu çok ilgilendiriyordu. Bu arada şairin sadece hoşgörü temasını işleyen ayetleri not ettiğine dikkat çekilmiştir. (Meselâ Yahudilerle Hıristiyanların «ehl-i kitap» olarak nitelendirildikleri 5. Sure 70. ayet gibi). Burada *inan*an Yahudi ve Hıristiyanlara karşı yumuşak bir tutum sergilenmiştir. (Goethe not alırken *inan*an kelimesinin altını çizmiş). *Kur'an*, burada temiz kalpli ve âdil olmaları halinde Hıristiyanlara da muhtemelen günahlarının affedileceğini ve onların da cennete gitme şansının bulunduğunu müjdelemektedir.

Goethe'nin *Kur'an* araştırmaları büyük bir trajedi yazma projesini doğurdu. Bu trajedinin adı «Mahomet» olacaktı. Ancak proje gerçekleşmedi, sadece bir takım bölümleri kaleme alındı. Mommsen, bu kısımların Almanya'da bir şairin İslâm peygamberine yazdığı en önemli biat olduğunu ileri sürüyor. Bu trajedi parçaları (Fragmente) Goethe'yi kişisel olarak İslâma bağlayan faktörlerin ne olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Burada ön plana çıkan Hz. Muhammed tipi ve öğretilerinden biridir. Ele geçen parçalardan biri «Mahomets Gesang» (Mahomet'in Şarkısı) adlı methiyedir. Goethe bu methiyede insanlığın manevî önderlerinden biri olarak Hz. Muhammed'i övmektedir. Daha önceki *Kur'an* alıntılarında görüldüğü gibi, Goethe'nin İslâmiyetin Tanrının birliği ana öğretiğine karşı özel bir ilgi duyduğu bu trajedi taslağında da hissedilmektedir.

Mommsen, kitabında Fransız filozofu Voltaire'in kaleme aldığı «Le fanatisme ou Mahomet le Prophète» adlı trajediye de de-

ğınmış. Bu trajedi aslında Aydınlanma devrinin en önemli temsilcilerinden olan Voltaire tarafından her türlü dini fanatizmi eleştirmek niyetiyle yazılmıştı. Herkes Voltaire'in Mekke derken aslında Roma'yı kastettiğini çok iyi biliyordu. Böylece eser 1742'de sadece üç kez sahneye konulduktan sonra Kardinal Fleury'nin girişimleri sonucu programdan çıkartılmıştı. Trajedi daha sonraki yıllar tekrar oynandı. Hatta 1799'da dükü tarafından Goethe'ye eseri Almancaya tercüme etme görevi verildi. Eser 30 Ocak 1800 tarihinde (bu düşes Louise'nin doğum günüydü) ilk kez Almanca oynandı. Goethe'ye kalsa bu trajediyi hiç tercüme etmezdi. Çünkü konusu kendi kafasındaki Muhammed imajına tamamen ters düşüyordu. Voltaire, İslâm peygamberini taraftarlarının safliğini kendi egoist amaçlarını gerçekleştirmek için kötüye kullanan bir sahtekâr ve zorba olarak tanııyordu. Ayrıca tarihi gerçekler de tamamen bir kenara itilmişti. Meselâ burada peygamber doğuştan bir köle olarak düşünölmüşü. Kadınlar konusunda da kendisine ahlâk dışı davranışlar yakıştırılmıştı. Böyle bir trajediyi Almancaya tercüme etmek zorunda kalmak Goethe'yi çok sarsmıştı. Bu konuda çeşitli mektuplarında yeterince bilgi vardır.

Hız. Muhammed hakkında iftiralarla dolu bir trajedinin Goethe tarafından tercüme edilmiş olması Herder'i de çok üzmüşü. Alman filozof, bu girişimi gençlik yıllarında birlikte paylaştıkları inançlara bir ihanet olarak görüyordu. Oysa Goethe'nin Hız. Muhammed hakkındaki görüşleri hiç değişmemişti. Hatta tercüme ederken eserin bazı kısımlarını değiştirmiş ve daha olumlu bir Muhammed tablosu sunmayı başarmıştı.

Genç Goethe'nin *Kur'an* notları arasında İslâmın çok önemli konuları olan «kısmet» inancı ve bununla bağı olan «tevekkül» fikri henüz bulunmuyordu. Ancak daha ilerki yaşlarda bu öğretiler Alman şair için büyük önem taşıyacaktı. Mommsen, Goethe'nin gerçek bir Müslüman gibi kaderin Tanrı tarafından daha önce belirlendiğine ve Tanrı'nın isteğine karşı gelmemenin dindarlığın bir gereğı olduğuna inandığını vurgulamaktadır. Goethe'ye göre, insanların «rastlantı» adını verdikleri olay aslında Tanrı'nın ta kendisidir. Kendisiyle ilgili acı verici bir takım olayların üstesinden de bu inanç sayesinde gelebilmiştir. Özellikle ölüm olaylarında «Tanrı ne kadar öngörmüşse o kadar yaşarız..» düşüncesini dile

getirmekteydi. Şairin yaşlılık döneminden kalan mektuplar da Tanrı'nın takdirine nasıl rıza gösterdiğinin bir ispatıdır. 1820 yılında gelini ağır bir hastalığa yakalandığında bir arkadaşına şunu yazıyordu: «Bu durum karşısında da İslâmiyete göre davranmaya çalıştığımı söylemekten başka bir şey yapamam...»

Goethe'nin 1820 yılında bir arkadaşına gönderdiği mektupta kullandığı şu sözler ise son derece ilginçtir: «..ve hepimizin eninde sonunda kabul etmek zorunda kalacağı bir İslâm..»

1814 yılının mayıs ve haziran aylarında *West-östlicher Divan'*ın (Doğu-Batı Divanı) ilk şiirleri ortaya çıkmıştır. Bu, tamamen İslâmın düşünce dünyasının ve atmosferinin hâkim olduğu bir eserdir. Burada Goethe üzerindeki en önemli etki İran'ın meşhur gazel şairi Şemseddin Muhammed Şirazi'den (Goethe kısaca Hafız diye anar) (? - 1390) gelmiştir.

Mommsen, Hafız'la Goethe arasındaki benzerliğin her ikisinin de dindarlığının «sessiz» bir dindarlık olmasından kaynaklandığını ileri sürer. Din konusunda fazla konuşmazlar, daha çok içlerinde saklarlar. Her ikisi de mensup oldukları dinin kurallarından sapma gösterirler, bu da ortodoks çevrelerin tepkilerine yol açar. Öte yandan her ikisi de bu dünyaya sırtını çevirmeyen bir dindarlığı benimserler. Hem Hafız için, hem de Goethe için dünya acı ve ızdırap çekilen bir yer değildir. Ancak en önemli ortak yanları ikisinin de Kur'an'ı edebiyat için bir kaynak olarak görmeleridir. Goethe'nin *Divan'*ının birçok şiiri doğrudan *Kur'an* etkisi altında yazılmıştır. Hatta Alman şair bazılarında *Kur'an*'dan ayetleri olduğu gibi kullanmıştır.

Mommsen'in kitabında dikkat çeken bir yanlışlık Mevlâna Celâleddin Rumi'nin «İranlı bir mutasavvıf» olarak anılmasıdır.

Öte yandan verilen bilgiler arasında Goethe'nin 1815 yılında Düşes Louise'nin huzurunda *Kur'an* okuduğu ve Weimar Sarayı çevresinden bazı kültürlü kadınların da bu sırada hazır bulunduğu gerçeği göze çarpar. Bunları *Kur'an* dinleyen kadınlar arasında bulunan ünlü Alman şairi Schiller'in dul eşi Charlotte'nin mektuplarından öğreniyoruz...